I

Русин умер. Про се не було ніякого сумніву. Секція його тіла, доконана трьома лікарями, виказала навіть причини, задля яких він мусив умерти. Причини були дуже глибокі і висловлені дуже вченими термінами; в протоколі не промовчано навіть, що секції доконали ті самі три лікарі, що за життя лічили його, пускали йому кров, виривали зуби і вирізували всякі шкідливі нарости, поки не вмер.

Умер нарешті, і його поховали.

Як відомо, руська душа не зараз по смерті летить на той світ, але ще якийсь час літає потих місцях, де спочиває тіло. Може, се перша кара за її життєві гріхи — приглядатися невидимо до того, що з її тілом і пам’яттю роблять по смерті. Так воно, чи ні, досить, що душа нашого Русина почула се дуже дошкульно. Коли зійшлися лікарі, щоб краяти і шматувати її тіло, вона в виді мухи сиділа на великім чорнім цвяху, яким були прибиті до хреста ноги дерев’яного Христа, що стояв у головах катафалка. Сиділа і чула розмову ескулапів, не можучи одначе ніяким способом виявити свого осуду про неї. .

— Крепкий був хлопиця, — сказав один лікар, — погляньте, колего, які в нього кості, які м’язи, які груди, як у Геркулеса! Я й не думав, що так швидко переможемо його своїми ліками.

— Що кажете, колего, — швидко! Згадайте краще, скілько то ми намучилися з ним. Мені дивно лише, як багато він витримав і жив. Коли б не шановний наш протомедик, то хто знає, чи не жив би ще й досі.

— І певно жив би, — мовив поважно третій лікар, якого ті два звали протомедиком. — Колеги, невважаючи на всю свою вченість, не пізналися на тім, де його найслабша сторона, і задавали йому ліки не такі, яких було треба, щоб вповні знівечити його життєві сили.

— Але ж, шановний колего, — скрикнули в один голос оба перші, — адже ж нам здається...

— Лиш потривайте хвилинку, колеги, — мовив поважно протомедик, — зараз витолкую вам се. Колега з правої руки зрозумів свою задачу дуже примітивно і лічив його тільки на Vim numericam* через пущанє крові, насильні прочищування і т. д.

— Здається, одначе, що наслідки... — перебив несміло лікар із правої руки.

— Наслідки, розуміється, були, але ані не такі скорі, ані не такі тривкі, як би можна було надіятися, — сказав протомедик. — А колега з лівої руки навіть і настілько не зрозумів своєї задачі.

— Як то? — скрикнув лікар із лівої руки. — Хіба ж моє лічене його Rabies hajdamacica*...

— То-то ж то, та ваша нещасна Rabies hajdamacica! А знаєте, колего, що само етіологічне і терапевтичне поняття тої хороби інвольвує певну нерівність і несистематичність поступування. В’яжете хорого і рівночасно даєте йому їсти. Випікаєте його рани і рівночасно виводите його з зомління і доводите до притомності. Даєте йому рвотного і рівночасно побуджуєте його апетит. Пускаєте йому кров і рівночасно очищуєте її. А головна ваша вина — ділання в суперечності з сусідом.

— Ну, ну, не знаю, оскілько колега протомедик... — почав якось помалу, ніби іронічно лікар з лівої руки.

— Знаю, знаю, що колега хоче сказати, — живо перебив його той, — і зараз виясню вам свій метод і своє поступування. Я вступив на фізіологічний терен, приготований вами, — не перечу сього, але я приложив метод досконаліший та успішніший, бо звернув головну операцію не против тіла, а против душі. Його Vis numerica, яку

підкопував колега з правої руки, придалася мені против самого колеги. Його Rabies hajdamaciса обернув я в відповідній хвилі против колеги з лівої руки. Ані одна, ані друга не шкодила мені ані крихітки. Натомість я головною підвалиною його життя признав Independetiam summi positam*, звану також Mania autonomica*, і против тої чисто психічної хвороби звернув я весь апарат також психічних способів, поки його душа не стратила віри в своє власне існування і нарешті-таки не покинула сього велетенського тілища.

Бідна душа чула ті слова, розуміла їх, але не могла відповісти нічого. Лише затріпотала веселчаними крильцями, але вищий присуд не позволяв їй відлетіти — мусила слухати дальших розмов лікарів, мусила придивлятися, як їх ножі грузли в її тілі, пилували її кості, як їх закровавлені руки виривали з грудей її серце і розрізували його начетверо, щоб пізнати його будову, і як їх пальці видряпували мозок із її черепа та стрягли в його закрутах.

Нарешті минув її час, і вона полетіла на той світ, напоєна гіркою отрутою, бо ніхто не згадав про неї добрим словом, ніхто — здавалося — навіть не постерігся, що посеред живих не стало одного, і то не найгіршого та й не посліднього між усіма. Двигаючи ціле пекло болю та жалю, полетіла душа звичайною сонячною стежкою, але швидко зблудила з неї. Була се душа дуже грішна, то й очевидне діло, що блудна стежка завела її просто до пекла.

II

Прийшов Русин перед пекельну браму і навіть стукати не потребував. Пекло, як відомо, все стоїть отворене і браму має широку, а в брамі все натовп і стиск, так що ніхто й не завважив, як наш Русин разом із іншими грішниками ввійшов до середини тої "юдолі", повної "огнів невгасимих" та "черв’яків невсипучих".

Вид пекла розчарував його дуже. Думав, що знайде якісь бездонні пропасті, страховища, муки та катуші, яких ані око не видало, ані вухо не чувало. А тим часом куди тобі! Якісь сірі ніби багновища, ніби піски, без кінця й краю, без зелені, без лісу, без ріки; вгорі щось ніби небо, лише чорне, як смола, без сонця і без звізд, — одним словом, околиця нужденна і нудна до найвищого ступеня. А між тим небом і тою землею, ніби чорні хмари, повзали рої душ грішників, що блукали самопас, без заняття, без праці, без радощів, але й без ніякої особливої муки, крім нестерпної нудоти.

"Ага! — подумав собі Русин. — Чи бач, чим ті чортяки прокляті хочуть допекти чоловікові! Нібито — жий собі, літай, плавай, по стінах дерися, але не роби нічого. Хитро надумали! Нудою хочуть доконати, бо знають, що для господарської дитини праця — то перша основа життя. Але не діждете ви, поганці, щоб я тут піддався вашому правилу!"

Лютий був Русин. Так багато лютості приніс із собою зо світу, що наважився робити в пеклі все на злість і наперекір.

"Все одно мені, — думав собі. — Раз уже чоловік дістався сюди, то хоч погуляю собі і заллю чортам гарячого сала за шкіру".

І давай шибатися по пеклі, як навіжений, перевертаючи, розбиваючи та товчучи все, що лише надибав по дорозі. Але проклята рівнина була така безконечно довга, перешкод не було ніяких, а розбивати бідні грішні душі не було ніякої приємності.

"Що вони мені винні? — думав Русин. — От якби так чорта якого спіткати, то було б гаразд!"

Що ж, коли чорта ані навіть на лік не було видно.

"А се по-якому? — подумав Русин. — Бути в пеклі і чорта не бачити — ге, се вже хіба остатня ганьба! Але чекай ти, антипку, один із другим зараз я тут повиваблюю вас!"

Сів посеред болота і почав руками й ногами місити пекельну багнюку, ліпити з неї вальки та цегли та укладати в купи. Нарешті, коли того добра наготував уже досить, підняв руку, щоб перехрестити його, і крикнув:

— Ну, господи, допомагай!

В тій хвилі явився обік нього гарний паничик у шапочці з когутячим пером, у зеленій курточці і в червоних обтислих штанятках, з блискучою лісочкою в руці.

— А що ти, чловєчку, тут робиш? — запитав солоденько у Русина.

Русин з давньої привички зняв перед паничем свого здоровенного, повстяного, засмальцьованого капелюха і сказав:

— А то, прошу пана, хочу тут церков мурувати.

— Що? Як? — запищав панич. — Ти посмів би? Хіба не знаєш, де ти?

— Та нібито знаю, що в пеклі, — мовив Русин, чухаючися в потилицю, — але не знаю ще, які тут порядки. Панотців бачу тут досить, ну, та й подумав собі: вибудую церковцю, то ми б і оселилися тут усі разом із нашої парафії.

— Не знаєш, які тут порядки? — заверещав панич і замахнувся на Русина своєю паличкою, яка нараз перемінилася на величезний залізний дрюк. — Чекай, я тебе навчу наших порядків!

Та поки встиг ударити, вже Русин вирвав йому дрюк із руки та й як не відвине руку, як не вцідить чорта його власним дрюком по хребті, аж той завив, мов ціла сотня вовків, закрутився вихром і полетів до найстаршого дідька з жалобою.

Безмірно втішився Русин, дохопившися дрюка до свої рук.

— Ну, тепер уже не буду нудьгувати! — крикнув він. — Я їм отсею патичиною стілько дір у всіх стінах нароблю, що їм і крохмалю відхочеться! Ану, попройбумо поміст!

І почав працювати щосили, копирсаючи та вибиваючи дрюком діру в помості. По кількох здоровенних ударах почув, що дрюк пролізає наскрізь якусь негрубу верству, якою був переділений горішній пекельний поверх від долішнього. З діри почав добуватися густий смердючий дим.

— Ага, чортяки прокляті! — крикнув Русин. — Гей, дивіться, люди добрі, — кричав він до грішників, що окружили його широким колом, мов незліченне стадо ворон і галок, — гляньте лише, що се за бестіони! Тут нагорі морять нас холодом і пітьмою, а самі сидять у теплі і огник собі палять та світять. Але чекайте, доберемося ми до вас. Гей, хто має відвагу, нуте за мною! Ламайте поміст, буде й нам видно і тепло!

Але інші душі були прості тіні, то й не могли нічим допомогти йому. Лиш він один між ними був сильний. Тож, ухопивши чортівську дрючину, заважив нею в діру так здорово, що аж склепіння затріщало і відразу викришилася в ньому величезна діра. Крізь ту діру видно було долішній поверх пекельний. Се була також величезна рівнина, по якій, мов звізди на небі, були розсіяні незліченні великі огнища з приставленими до них кітлами, ще більшими, як панви в солеварні. Між огнищами, як величезні чорні гадюки, снувалися незліченні ріки і потоки плинної смоли, видаючи з себе досить приємний і дуже здоровий на груди смоляний запах.

— Чи бачите їх? От бестії чортяки, як вони собі тут приємно устроїли свою домівку! — крикнув Русин. — А ви, бідні душі, дзвоніть зубами від холоду та душіться тут у смердючих болотяних випарах! То така в пеклі правда? Го, го, панове анциболоти, ми вам не жаби, щоб у болоті сиділи! Годі вам підіймати нас на кпи! Раз уже чоловік дістався до пекла, то бодай пекельна справедливість мусить йому бути! Гей же за мною, кому тут негоже! — крикнув до грішників і з дрюком у руках скочив крізь діру в долішній поверх. Як непроглядна хмара, поперлися за ним грішні душі, наповнюючи все пекельне підземелля невимовним пискотом та свистом.

— Гей, а се що? — заверещав один чортяка, що стояв біля найближчого кітла і підкладав огонь під котел та доливав до нього смоли, в якій, мов галушки в окропі, плавали та булькотали грішні душі.

— А ти, проклята машкаро, — крикнув до нього Русин, — то ти тут собі забавки робиш, а про нас ані тямки? А се по-якому, га?

— Гевулт! — заверещав по-жидівськи чорт, бачачи діру в стелі і ті грішні душі, що товпилися крізь неї вниз. І чорт ухопив свою здоровенну лопату, якою мішав смолу в кітлі, і замахнувся на Русина. Та Русин не дожидав удару, але, поки ще чорт устиг гаразд замахнутися своєю лопатою, вцідив його своїм дрюком так здорово по макоїдах, що чорт перевернувся горілиць і покарбулявся ще пару кроків узад, поки не впав у смоляну ріку, в якій тільки затріпотав ногами. Інші чорти від сусідніх кітлів завили з жаху дивними голосами, бачачи пригоду свого товариша; деякі кинулися було йому на підмогу, але що солідарність не належить до чортівських чеснот, то зараз же й махнули рукою і, мов чорні хмари, покопотіли, хто куди бачив.

— Добре йде, лиш голову набік несе! — кричав регочучися Русин, бачачи ту їх утеку. — Ну, а тепер побачимо, що вони тут варять у тих кітликах.

Наблизився до першого кітла і, аж нахилившися над його берегом, почув якийсь тихий глибокий зойк, мов шемріт кипучого самовара. Вслухавшися ще ліпше, пізнав, що се — людські стогнання, що доходили до нього десь немов із глибочезної глибини.

— Гей, хто там? — кричав Русин, нахилившися над кітлом, у якім кипіла-клекотіла смола. — Всякоє диханіє да хвалить господа! Чуєте там? Озивайтеся.

— І ми хвалимо! І ми хвалимо! — пискотіло щось із глибини.

— Випливайте наверх, бідні душі! — крикнув Русин, але душі не випливали, тілько все пискотіли.

— Господи, змилуйся! Господи, змилуйся!

— Ага, то бачу, — ви самі руснаки! — жартував Русин. — Без божого змилування навіть пальцем не рушите, хоч вам пекельна смола вухами ллється. Ану но, кому там негаразд, хапайтеся мойого дрюка, я вас повитягаю!

Пискотіння затихло. По хвилі Русин ухопив обіруч за дрючину і почав тягти догори. Ані руш! Дрючина немов примерзла до дна котла. Ще раз попробував, аж зуби закусив — куди тобі, ані не рушить!

— А там що за дідько такий тяжкий? — крикнув Русин, спльовуючи в долоні.

— Гріхи наші! Гріхи наші! — мимрили грішні душі в смолі. — Господи, змилуйся, відпусти нам наші гріхи!

— Во ім’я отца, і сина, і святого духа! Ану, догори!— крикнув Русин, і дрюк з наліпленими до нього душами легко, як пірце, вилетів у повітря,

аж кипуча смола оббризкала Русинові всю крисаню. Обтріпалися грішні душі, мов мухи, видобуті з води, і, глибоко зітхаючи, полетіли вгору.

— Кому гаряче, нехай іде охолодитися! — мовив їм Русин. — Бачите он ту діру в стелі! А я піду до інших кітлів.

І йшов Русин зі своєю дрючиною від кітла до кітла, витягаючи намучених грішників і випускаючи їх на холод, аж усі чортяки завили з лютості і обурення на таке заворушення пекельного порядку.

III

До найстаршого чорта, Луципера, прилетіла ціла юрба чортів, кричачи і падькаючи на Русина.

— Ваше величество, — кричав один, — прийшов тут до нас якийсь гайдамака і збунтував нам усе пекло.

— Мені відібрав паличку і самого мало не скалічив, — стогнав другий.

— Діру в стелі провертів і порядок нарушив, — галякав третій.

— Мені десять зубів вибив, — гугнявив четвертий.

— Душі з кітлів повитягав, — падькував п’ятий.

— Що се за гайдамака? — питав зачудуваний Луципер.

— Або ми знаємо? Якийсь Русин, — відповіли хором чорти.

— Що ви верзете, недоріки! — гаркнув на них Луципер. — Хіба не знаєте, що від р. 1860 niema Rusi?* А коли її нема, то й русинів ніяких не може бути. Може, се якийсь москаль.

— Ні, ваше величество, ми москалів знаємо. То Русин.

— Верзеш нісенітниці один з другим. Русі нема, то й Русйна ніякого не повинно бути.

— Що ж нам робити, коли єсть? — простогнали чорти. — Та й ще такий здоровенний і страшний!

— Не сміє бути, і шабаш! — грізно крикнув Луципер. — У наших пекельних реєстрах нема такого народу, то й пекло не може приняти нікого такого, хто признається до того народу. Розумієте?

— Розуміємо! — сказали чорти.

— Хто знає, може, то який побожний підступ тих паничів із неба! — мовив далі Луципер. — Вони на всякі штуки хитрі, особливо відколи ми дали їм відчіпного — кількох єзуїтів. Може, то вони навмисно утворили такий привид, таку мару, таку фікцію і наслали її сюди нам на клопіт. Але не діждете тішитися, панове! — і він своїм здоровенним п’ястучищем погрозився в напрямі неба. — Агей, біжіть усі щодуху і випросіть мені того гайдамаку з пекла за двері. І накажіть йому остро, аби не важився вертати сюди більше!

Як вихор кинулися чорти сповняти накази свого володаря.

— Ей, хахол, — гукав один здалека.

— Брацє русінє! — кричав другий зблизька.

— Чловєку! — гримнув третій над самим вухом Русина, який усе ще працював та мучився, витягаючи душі з пекельних котлів.

— А чого вам? — запитав Русин.

— Будь ласкав, забирайся звідси! У нас нема місця для тебе.

— Як то нема? А де ж моє місце?

— Де хочеш, лише не у нас. Іди собі хоч до пана-бога! А пекло не для тебе.

— А прошу панів, чому ж ви мені се не сказали швидше? Даремно чоловік напрацювався, роблячи тут у вас порядки. А що мені буде за мою роботу?

— Іди лише, йди, вже ми тобі при виході заплатимо, що тобі належиться, — уговорювали його чорти.

— Га, що ж, коли йти, то йти, — мовив Русин і, не випускаючи з рук чортівської дрючини, окружений цілою хмарою чортів, полетів до пекельної брами.

— Ну, якої ж ти заплати хочеш за свою роботу? — запитали чорти, коли Русин зупинився у брамі і, впершися, мов віл рогами, не хотів іти далі.

— Знаєте що, — мовив Русин, — живуть там на світі три великі доктори, що мене лікували за життя. Хотів би я тепер побачити їх на хвилину і сказати їм пару слів. Приставте їх мені сюди живцем.

Чорти глипнули по собі, пошептали щось, і зараз три з-поміж них знялися і полетіли в безмежні простори. Не встиг іще Русин оглянутися

гаразд, а вже всі три лікарі, принесені за волосся, стояли перед ним з лицями, перекривленими смертельною тривогою. Якусь хвилину вдивлявся в них Русин напів з жалем, а напів з погордою, а врешті промовив:

— Ну, що, панове! Чув я вашу премудру орацію над моїм трупом. Спасибі вам за ваші турботи коло мого здоров’я. А замість подяки прийміть по слову правди. Ти, колего з правої руки, — дурень. Ти старався вичерпати мої сили, — сам умреш на вичерпання своїх власних. Ти, колего з лівої руки, лічив мене на стеклизну, — і сам зазнаєш її болів. А ти, пане протомедику...

Не договорив і, замість закінчення, плюнув пану протомедикові в лице, відвернувся, натиснув крисаню на ліве вухо і потюпав угору до райської брами.

IV

Важка була дорога, терниста і стрімка, і хоч здавалося, що райська брама ось-ось близенько від пекельної, так що лиш рукою подати, то коли прийшлося йти від одної до другої, Русинові видалося се безмірно важкою працею. Він ішов і йшов — здавалося, віки, тисячоліття, а брами раю як не було, так і не було. Сотки разів ослабало його тіло, не ставало духу в груді, тьмилося в очах і зневіра кліщами стискала серце, але його тверда воля, ота стара руська упертість, усе наново попихала його в дорогу. Нарешті, задиханий, утомлений, ледве живий, він застукав до вузької небесної фірточки.

— Хто там? — запитав ізсередини святий Петро.

— Я, Русин, — відповів наш герой.

— Русин... Русин... Русин, — муркотів святий Петро. — Чекай хвилину, нехай я лише загляну до твойого кондуїту. Е, братку, та бо ти гайдамака!

— Що ж, — чухаючися в потилицю, мовив Русин, — був той гріх! Але ж, святий Петре, візьми під розвагу, які на се були причини і яка за се покута!

— Те, те, те! Знаємо се, знаємо! Але ж бо тут стоять іще інші гріхи. Ти, братку, підкопувався під повагу держави і церкви.

— Хто? Я? Коли? Як?

— Е, довго би се було толкуватися перед тобою, а мені ніколи. Прочитай собі краківський "Czas", то сам переконаєшся.

— Краківський "Czas"? Хіба ж він і тут має повагу?

— А ти як думав? Розуміється.

— Га, то в такім разі мені тут нічого робити.

І вже подався, щоб іти геть, та нараз зупинився мов остовпілий.

— Святий Петре, — скрикнув, — гей, святий Петре!

— Ну, чого тобі ще? — запитав святий Петро, вихиляючи голову крізь віконце над фірткою.

— Скажи мені, будь ласкав, що мені робити, куди податися? Був я в пеклі, відтам вигнали мене. До раю мене не пускаєте. Де ж моє місце?

— Або я знаю! — відповів святий Петро, здвигаючи плечима.

— А хто ж се може знати?

— Пан-біг знає. А ти йди собі, а там побачиш.

— Га, коли так, то нехай буде й так, — відповів покірно Русин. — Бувай здоров, святий Петре!

І Русин зняв капелюх із голови і поклонився святому. Та в тій хвилі дика думка стрілила йому до голови. Замахнувши широко капелюхом, він через високий мур кинув його до раю. Капелюх був увесь поляпаний пекельною смолою, від якої почав розходитися по раю страшенний сморід.

Між святими учинилося замішання, крик і репет, а Русин під брамою також наробив гвалту.

— Віддайте мені мій капелюх! — верещав він. — Передо мною далека дорога, як же я піду без капелюха?

Але даремно святі пробували приступити до капелюха і взяти його. Пекельна смола пекла та забруднювала їх пречисті руки. А Русин раз у раз лементував за своїм капелюхом.

— Ну, йди, дурню, і візьми собі його, нехай нам тут смороду не робить! — мовив святий Петро і впустив Русина до раю.

— Ге, ге, ге! — мовив Русин, дістався досередини. — Як же тут гарно і приємно! А тепер то я вже певно був би дурень, якби, раз дістався сюди, та вийшов звідси добровільно!

— Що? Як? Ти смів би? — скрикнув святий Петро.

— Але ж, святенький Петре, — мовив Русин, садовлячись у наголовачі свого капелюха і підібгавши ноги під себе так, аби стопи зовсім стояли на його широчезних крисах. — Ади, адже я не в твоїм раю сиджу, а в своїм капелюсі!

Аж зареготався святий Петро на такий дотеп, а далі, сплюнувши не то сердито, не то добродушно, пішов запитати пана-бога, що робити з тим приблудою.

— Коли його з пекла вигнали, — мовив пан-біг, — то видно, що не мусить він бути такий злий, як про нього балакають. Але й на рай він не заслужив, бо на рай заслугується не множеством терпіння, а множеством добрих учинків. Нехай, отже, вертає назад на світ, нехай жие і працює, а там побачимо, куди примістити його.

Вернув святий Петро і заявив Русинові той божий присуд. Не смів Русин супротивлятися божому наказові і вернув назад на землю, відродився. Пробувши кілька хвилин у пеклі і кілька хвилин у раю, знає, як смакує одне й друге, вміє цінити своє нове життя, бо знає, в чім його дійсна вартість.

———————————————

* Силу кількості (лат.). — Ред.

* Гайдамацька біснуватість (лат.). — Ред.

* В найвищій мірі розвинену незалежність (лат.). — Ред.

* Манія автономії (лат.). — Ред.

* Нема Русі [тобто України] (польськ.). —Ред.